

بسم الله الرحمن الرحيم

دانشگاه سمنان

دانشکده علوم انسانی

گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی

رساله جهت دریافت مدرک دکتری رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان

فقه نظام در اندیشه شهید صدر (ره) با رویکرد به

فقه حکومتی

استاد راهنما

دکتر حمید مسجدسرایي

نگارش

مجتبی نورزاد کوهساره

مرداد ۱۳۹۹

شماره :
تاریخ :
پیوست :

باسمه تعالی

دانشگاه سمنان
دانشکده علوم انسانی

صور تجلسه دفاع از پایان نامه دکتری (مجازی)

با تأییدات خداوند متعال جلسه دفاع از پایان نامه دکتری

آقای مجتبی نورزاد کوهساره - ۹۴۲۱۲۳۴۰۰۲ - فقه و مبانی حقوق اسلامی با عنوان :

فقه نظام در اندیشه شهید صدر (ره) با رویکردی به فقه حکومتی

در ساعت ۱۴ روز چهارشنبه مورخ ۹۹/۰۵/۰۸ بصورت مجازی با حضور اساتید زیر برگزار و با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت .

نامبرده نمره (به عدد /حروف) ۱۸/۸۷ - هیجده و هشتاد هفت صدم با درجه بسیار خوب دریافت نمود .

استاد راهنما اول : دکتر حمید مسجد سرایی دانشیار دانشگاه سمنان امضاء

استاد راهنما دوم : امضاء

استاد مشاور اول : امضاء

استاد مشاور دوم : امضاء

داور داخلی خارجی : دکتر مهدی موحدی محب دانشیار دانشگاه سمنان امضاء

داور داخلی خارجی : دکتر محمود ابراهیمی و رکیانی استادیار دانشگاه سمنان امضاء

داور داخلی خارجی : دکتر محمد رسول آهنگران استاد دانشگاه تهران امضاء

نماینده تحصیلات تکمیلی : دکتر ناصر رحیمی استادیار دانشگاه سمنان امضاء

لینک جلسه دفاع مجازی :

http://vc7.semnan.ac.ir/pg02nmsyvik0/?OWASP_CSRFTOKEN=93a625a3e3264c086225dd51fd28518706732a5a562e0727d387147025058b59

دانشگاه سمنان
رئیس دانشکده علوم انسانی
دکتر قدرت آبی خیاطیان

دانشگاه سمنان
معاون آموزشی و تحصیلات تکمیلی
دکتر شهلا محسن آوندی

*****تعهدنامه*****

اینجانب **مجتبی نورزاد کوهساره** دانشجوی دکتری، رشته: الهیات، گرایش: فقه و مبانی حقوق دانشگاه سمنان، دانشکده علوم انسانی، گروه فقه و مبانی حقوق تعهد می نمایم که محتوای این رساله نتیجه تلاش و تحقیقات خود بوده و از هیچ منبعی کپی برداری نشده و به پایان رسانیدن آن نتیجه تلاش و مطالعات مستمر اینجانب و راهنمایی و مشاوره اساتید محترم بوده است. در صورت اثبات خلاف مندرجات فوق، به تشخیص دانشگاه مطابق با ضوابط و مقررات حاکم (قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی، ضوابط و مقررات آموزشی، پژوهشی و انضباطی ...) با اینجانب رفتار خواهد شد و حق هر گونه اعتراض در خصوص احقاق حقوق مکتسب و تشخیص و تعیین تخلف و مجازات را از خویش سلب می نمایم. در ضمن، مسؤلیت هر گونه پاسخگویی به اشخاص، اعم از حقیقی، حقوقی و مراجع ذی صلاح (اعم از اداری و قضایی) به عهده اینجانب خواهد بود و دانشگاه هیچ گونه مسؤلیتی در این خصوص نخواهد داشت.

امضاء
نام و نام خانوادگی:
مجتبی نورزاد کوهساره
تاریخ: ۱۳۹۸/۱۵/۱۸

تقدیم

تقدیم به همسرم؛

به پاس تعبیر عظیم از کلمه ایثار و از خود گذشتگی؛ که سایه مهربانیش سایه سار زندگیم می باشد،

او که اسوه صبر و تحمل بوده و مشکلات مسیر را برایم تسهیل نمود و دعای از سر اخلاصش همیشه رافع موانع شد و مقتضی رشد؛

و تقدیم به پدر و مادرم؛

به پاس عاطفه سرشار و گرمای امیدبخش وجودشان که در این سردترین روزگاران بهترین پشتیبان است؛ به پاس قلب های بزرگشان که فریاد رس است و سرگردانی و ترس در پناهشان به شجاعت می گراید؛ و به پاس محبت ها و دعا های بی دریغشان که هرگز فروکش نمی کند؛

و تقدیم به فرزندان نازنینم؛ "محمد مهدی، معصومه و علیرضا"

که قطعاً گرد این تلاش چندین ساله بر چهره آنان نیز نشست و به نوبه خودشان با ایثار و تحمل؛ مسیر انتاج این دوره را تسهیل و تلطیف کردند.

تشکر و قدرانی

اکنون که به مهربانی پروردگار و یاری و راهنمایی اساتید بزرگ، موفق به اتمام این رساله شده‌ام؛ وظیفه خود دانسته که نهایت تقدیر و سپاسگزاری را از تمامی عزیزانی که در این راه به من کمک کرده‌اند را به عمل آورم؛

در آغاز از استاد بزرگ و دانشمند و فاضلم، **جناب آقای دکتر حمید مسجدسرایبی (زید عزه)؛** که راهنمایی این رساله را به عهده داشته‌اند کمال تشکر و امتنان را دارم؛

از **جناب آقایان دکتر مهدی موحدی محب و دکتر خسرو مومنی (زید عزم)؛** که اساتید مکرم و فرزانه و دلسوز بنده در دوره دکتری بوده‌اند و نیز **اساتید مکرم و فرهیخته داورم** که با نگاه‌های ژرف و مدققانه و پدران خود به بالندگی این اثر افزودند کمال تشکر و قدردانی را ابراز می‌دارم؛

و خالصانه از تمامی اساتید و معلمان و مدرسانی که در مقاطع مختلف تحصیلی به من علم آموخته و مرا از سرچشمه دانایی سیراب کرده‌اند نیز متشکرم؛

و از کلیه مسئولین دلسوز و بزرگوار دانشگاه و هم دانشگاهیان و همراهان عزیز نهایت سپاس را دارم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
فصل اول: کلیات تحقیق	
۵	۱-۱. بیان مساله.....
۵	۲-۱. اهداف تحقیق.....
۷	۳-۱. ضرورت انجام تحقیق.....
۸	۴-۱. سوالات تحقیق.....
۸	۱-۴-۱. سوال اصلی.....
۸	۲-۴-۱. سوالات فرعی.....
۹	۵-۱. فرضیه‌های تحقیق.....
۹	۶-۱. پیشینه تحقیق.....
۱۰	۷-۱. روش تحقیق.....
فصل دوم: ماهیت و چیستی فقه نظام	
۱۵	۱-۲. مبانی تصویری بحث.....
۱۲	۱-۱-۲. تعریف جامعه.....
۱۷	۲-۱-۲. تعریف فقه خرد.....
۱۹	۳-۱-۲. تعریف فقه کلان.....
۲۱	۴-۱-۲. تعریف لغوی و اصطلاحی نظام (سیستم).....
۲۲	۵-۱-۲. تفاوت‌های فقه خرد و فقه کلان (ارکان فقه نظام).....
۲۳	۱-۱-۵-۲. تفاوت در موضوع.....
۲۳	۱-۱-۵-۱-۲. دامنه موضوع شناسی.....
۲۴	۲-۱-۵-۱-۲. تطبیق موضوع.....
۲۵	۳-۱-۵-۱-۲. از منظر موضوع شناسی.....
۲۷	۲-۱-۵-۲. تفاوت در محمول.....

- ۲۸ ۳-۱-۵-۲. تفاوت در روش استنباط
- ۳۰ ۴-۱-۵-۲. تفاوت در عناصر اصلی
- ۳۲ ۵-۱-۵-۲. تفاوت در مرجّحات
- ۳۲ ۶-۱-۴-۲. تفاوت در ملاکات
- ۳۳ ۷-۱-۵-۲. تفاوت در هدف
- ۳۴ ۸-۱-۵-۲. تفاوت از منظر ضرورت
- ۳۴ ۹-۱-۵-۲. تفاوت از منظر مکلف
- ۳۹ ۶-۱-۲. معانی مختلف نظام
- ۴۴ ۷-۱-۲. تقسیمات نظام
- ۴۴ ۸-۱-۲. ویژگی عمومی نظامها
- ۴۵ ۹-۱-۲. ماهیت فقه اجتماعی
- ۵۵ ۱۰-۱-۲. تعریف نظامات اجتماعی
- ۵۱ ۱-۱۰-۱-۲. ماهیت نظام اجتماعی
- ۵۱ ۲-۱۰-۱-۲. مولفه‌های نظام اجتماعی
- ۵۲ ۳-۱۰-۱-۲. انواع نظامات اجتماعی
- ۵۴ ۱۱-۱-۲. تعریف فقه نظام
- ۵۵ ۱۲-۱-۲. نسبت فقه نظام و نظامسازی
- ۵۵ ۱۳-۱-۲. فلسفه فقه نظام
- ۵۶ ۱-۱۳-۱-۲. آشنائی با فلسفه‌های مضاف و معرفتهای درجه دوم
- ۵۸ ۲-۱۳-۱-۲. ضرورت فقه نظامات اجتماعی
- ۵۸ ۳-۱۳-۱-۲. رابطه و نسبت فقه نظام و فقه خرد و موجود
- ۶۱ ۴-۱۳-۱-۲. تفاوت روش فقه نظام با فقه موجود
- ۶۲ ۱-۱۴-۱-۲. فقه نظام در اندیشه و آثار امام خمینی(ره)
- ۶۳ ۱۵-۱-۲. تعریف فقه حکومتی
- ۶۷ ۱-۱۵-۱-۲. تفاوت فقه حکومت و فقه حکومتی

- ۲-۱۵-۱-۲. تفاوت رویکرد فقه سرپرستی و فقه نظام..... ۷۰
- ۲-۱۵-۱-۲. تفاوت در مبادی و ضرورت ۷۵
- ۲-۱۵-۱-۲. تفاوت در هدف..... ۷۵
- ۲-۱۵-۱-۲. تفاوت در موضوع ۷۵
- ۲-۱۵-۱-۲. تفاوت در مکلف ۷۶
- ۲-۱۵-۱-۲. تفاوت از منظر سنخ و جوب حکم ۷۶
- ۲-۱۵-۱-۲. تفاسیر در مفهوم و حدود فقه حکومتی ۷۷
- ۲-۱۵-۱-۲. فقه حکومتی به معنای فقه احکام حکومتی حاکم..... ۷۷
- ۲-۱۵-۱-۲. فقه حکومتی به معنای فقه سیاسی ۷۸
- ۲-۱۵-۱-۲. فقه حکومتی، فقه احکام مبتلا به حکومت است..... ۷۸
- ۲-۱۵-۱-۲. فقه حکومتی، فقه ناظر به عرصه اجراء و حل نزاحات احکام..... ۷۹
- ۲-۱۵-۱-۲. فقه حکومتی فقهی با رویکرد حکومتی..... ۷۹
- ۲-۲. مبانی تصدیقی بحث..... ۷۹
- ۲-۲-۱. تبیین و تحلیل موضوع فقه نظام..... ۸۰
- ۲-۲-۲. کشفی یا تولیدی بودن فقه نظام ۸۲
- ۲-۲-۳. نصوص مؤید فقه نظام..... ۸۳
- ۲-۲-۴. نقش رویکرد حداقلی و حداکثری به دین در تحقق فقه نظام ۸۷
- ۲-۲-۵. نقش تخصیصی دین به حوزه فردی یا تعمیم آن به حوزه اجتماعی در تحقق فقه نظام ۸۸
- ۲-۲-۶. اصالت داشتن یا اعتباری بودن جامعه و نقش این پیش فرض در فقه نظام..... ۸۹
- ۲-۲-۷. فقه نظامات اجتماعی..... ۹۱
- ۲-۲-۷-۱. تفاوت فقه نظام و فقه سیاسی ۹۳
- ۲-۲-۷-۲. تفاوت فقه نظام و فقه حکومتی ۹۴
- ۲-۲-۷-۳. دو دیدگاه و رویکرد در فقه حکومتی ۹۴
- ۲-۲-۷-۴. نقش احکام ثابت و متغیر در فقه نظام..... ۹۶
- ۲-۲-۷-۵. مبانی فقه حکومتی..... ۹۸

- ۶-۷-۲-۲. نقش مصلحت در فقه نظامات اجتماعی..... ۱۰۰
- ۷-۷-۲-۲. فقه النظرية و فقه نظام..... ۱۱۱
- ۸-۷-۲-۲. نقش علوم تجربی در شکل‌گیری نظامات اجتماعی..... ۱۱۰
- ۱-۸-۷-۲-۲. علم و مکتب در فقه نظام..... ۱۱۲
- ۲-۸-۷-۲-۲. فهم اجتماعی از نصوص و فقه نظام..... ۱۱۷
- ۳-۸-۷-۲-۲. رویکردهای مختلف در تبیین علم دینی..... ۱۱۵
- ۸-۲-۲. اصول فقه نظام..... ۱۲۰
- ۱-۸-۲-۲. کارآمدی در صحت گزاره‌های فقه نظام و تفاوت آن با عرفی شدن فقه (تفاوت فقه نظام و فقه عرفی)..... ۱۲۰
- ۲-۸-۲-۲. حجیت مقاصد شریعت در استنباط احکام فقه نظام..... ۱۱۹
- ۳-۸-۲-۲. راه‌های کشف مقاصد شریعت..... ۱۲۴
- ۴-۸-۲-۲. جایگاه و رابطه منطقه الفراغ در فقه نظام..... ۱۲۷
- ۵-۸-۲-۲. ولایت فقیه مدل فقه حکومتی..... ۱۳۱
- ۳-۲. خصوصیات، ویژگیها و اجزای تشکیل دهنده فقه نظام..... ۱۳۵
- ۱-۳-۲. ثبات و تغییر..... ۱۳۳
- ۲-۳-۲. سازگاری و انطباق اجزاء..... ۱۳۶
- ۳-۳-۲. وحدت و همبستگی..... ۱۳۴

فصل سوم: روش شهید صدر(ره) در استنباط فقه نظام

- ۱-۳. ماهیت نظامسازی..... ۱۳۷
- ۲-۳. تلقی نظام از منظر شهید صدر(ره)..... ۱۳۹
- ۳-۳. منطق حاکم بر نظامسازی فقهی در قالب مثالهایی..... ۱۳۹
- ۴-۳. اختلاف در روشهای کشف فقه نظام..... ۱۴۹
- ۵-۳. زیرساختهای تحقق فقه نظام..... ۱۵۰
- ۶-۳. نقش اجتهاد و شخصیت مجتهد در فقه نظام (آسیبهای محتمل در مراحل نظامسازی توسط فقیه)..... ۱۵۵
- ۷-۳. حجیت در اجتهاد نظامساز (حجیت شرعی نظامات کشف شده)..... ۱۵۸

- ۳-۸. ضرورت کشف فقه نظام ۱۶۱
- ۳-۹. منابع و مراجع استنباط و اکتشاف فقه نظام ۱۶۲
- ۳-۱۰. کشف، تولید یا تفصیل در کشف و تولید در فقه نظام ۱۶۴
- ۳-۱۱. روش شهید صدر (ره) در کشف فقه نظام ۱۶۴
- ۳-۱۲. ادله شهید صدر(ره) در فقه نظام ۱۶۹

فصل چهارم: نقد و بررسی نظریات رقیب در مساله

- ۴-۱. دیدگاههای مختلف در قائلین به فقه نظام ۱۷۳
- ۴-۲. رویکردهای رقیب در فقه نظام ۱۷۴
- ۴-۲-۱. رویکرد فقه سکولار ۱۷۵
- ۴-۲-۱-۱. فقه آخرت گرا ۱۷۷
- ۴-۲-۱-۲. رویکرد عرف گرا ۱۷۹
- ۴-۲-۱-۳. رویکرد فقه انتحالی ۱۸۰
- ۴-۲-۱-۴. رویکرد فقه اتباعی ۱۸۱
- ۴-۲-۱-۵. رویکرد فقه احتیاطی ۱۸۳
- ۴-۲-۲. رویکرد فقه اجتماعی (عدم مغایرت) ۱۸۳
- ۴-۲-۳. رویکرد فقه نظام ۱۸۴
- ۴-۳. اشکالات فقه نظام و پاسخ ها ۱۸۵
- ۴-۳-۱. فقدان انسجام ۱۸۵
- ۴-۳-۲. مانع‌الجمع بودن نظریه اکتشاف فقه نظام با نظریه منطقه الفراغ ایشان ۱۸۶
- ۴-۳-۳. تناقض در پابندی به اکتشاف و ابداع ولی امر ۱۸۷
- ۴-۳-۴. فقدان حجیت (مشروعیت تأمین انسجام) ۱۸۸
- ۴-۳-۵. استنباطی بودن ساختارها در نظامات اجتماعی اسلامی و عقلانی بودن ساختارها ۱۹۴
- ۴-۳-۶. لغویت و تحصیل حاصل بودن رویکرد فقه نظام با قابلیت و کفایت فقه رایج ۱۹۶
- ۴-۳-۷. عدم امکان نظام سازی برای فقه در تقابل با مانع مدرنیته ۱۹۹

فصل پنجم: نتیجه گیری

- ۱-۵. نتیجه گیری..... ۲۰۶
- ۲-۵. فهرست منابع و مآخذ..... ۲۰۸
- چکیده انگلیسی..... ۲۱۷

فقه نظام در اندیشه شهید صدر(ره) با رویکرد به فقه حکومتی

چکیده

یکی از ابتکارات تاریخ فقه شیعی، توسط شهید سید محمدباقر صدر(ره) ایده پردازی شده است که بر مبنای آن، "فقه" صرفاً عبارت از یک دسته احکام از هم گسسته نبوده، بلکه فقهی سازمان یافته برای اداره جامعه و پاسخ‌گوی تمام نیازهای اجتماع بشری است. طبق این رویکرد، تکالیف الهی بر دو نوع لحاظ و تحلیل می‌گردد؛ (۱) تکالیفی که متوجه افراد جامعه است که از آن به تکالیف فردی و خرد تعبیر می‌شود؛ (۲) تکالیفی اجتماعی و عام که متوجه مکلف کلان یعنی جامعه می‌باشد؛ طبق این نگره؛ فقیه نیازمند نگاه تکاملی نویی در اجتهاد، تحت عنوان فقه نظامات برای ایجاد جامعه ای منسجم خواهد بود. ضرورت این رویکرد؛ تقابل ایدئولوژیک بین نظام سلطه جهانی و ضرورت تشکیل جامعه و حاکمیت مبتنی بر شریعت و ضرورت تحقیق؛ تمهید مباحث نظری و ترسیم حدود مفاهیم باب و تمییز مقوله مطروحه برای بسترسازی مناسب در مسیر تکوین و تدوین تام این رویکرد تکاملی؛ جهت رسیدن به اهداف متعالی مکتب است؛ از این رو برآن شدیم تا با نگاه تحلیلی به «تعریف و تبیین جامع مفهوم و ماهیت فقه نظام و تعیین جایگاه آن در میان اندیشه ها و مفاهیم هم تراز و هم عرض رایج در ادبیات فقهی و همچنین امکان ایده پردازی آن در قاموس فقاهت؛ با تاکید بر نگره شهید صدر(ره)» بپردازیم. و چون نگاه فردگرایانه به فقه اسلامی با رویکرد فقه خرد هیچ گاه تأمین‌کننده پیشرفت اسلامی نبوده و فرد مسلمان و فرهنگ دینی را در محاصره نظام یکپارچه و مهاجم غربی قرار خواهد داد؛ ما هر چه بیشتر به حکمت عملی فقه نظام و لزوم پژوهش در این مقوله رهنمون می‌شویم. هرچند در مقابل این نگرش سیستمی و هدفمند به اجتهاد؛ دو رویکرد رقیب در موطن واکاوی نظامات اجتماعی مطرح شده که هر کدام در صدد تبیین جایگاه شریعت و دین در اجتماع و مدیریت جامعه برآمده و به تقلیل و یا توسعه دامنه آن پایبند شده اند؛ که می‌توان به دو رویکرد «فقه سکولار» و «فقه اجتماعی» که مداری محدود برای فقه قائلند؛ اشاره کرد. در حوزه اثباتی این تئوری بدیع؛ می‌توان به حکم کلان: «انحصار سبب مالکیت خصوصی نخستین ثروت‌های طبیعی در عامل کار اقتصادی» که متخذ از احکامی خرد نظیر؛ «مالکیت امام نسبت به انفال؛ عدم ترتب اثر مالکیت زمین بر تحجیر یا حیازت زمین موات؛ عدم مالکیت احیاء کننده معدن دور از دهانه معدن؛ عدم مالکیت پرنده‌ای که در ملک کسی وارد شده باشد مگر با حیازت یا سلب قدرت پرواز از او» می‌باشد اشاره کرد. لذا هدف از رویکرد فقه نظام، اقامه احکام و شئون اجتماعی دین اسلام، کشف و اثبات نظام مند بودن احکام در تقابل با تفکرات سکولاریستی و سرمایه داری حاکم در جوامع غربی است.

واژگان کلیدی: فقه نظام، شهید صدر(ره)، فقه حکومتی، فقه سکولار، نظامات اجتماعی، نظام سازی فقهی.

مقدمه

در سال‌های اخیر یکی از چالش‌های مهمی که در حوزه فقه مطرح شده است، ناتوانی فقه سنتی (فردی و خرد و متعارف) در اداره امور جامعه است؟ که در پاسخ به این چالش و نقص؛ نظریات و تحلیل‌های متفاوتی توسط اندیشمندان دینی مطرح گشته است؛ عده ای قائلند که اساساً مساله و معضله عدم کفایت فقه سنتی و فقه موجود برای اداره جامعه، مربوط به یک قرن اخیر است و در قرون گذشته چنین موضوعی تقریباً مطرح نبوده است. مردم مسلمان که مقید به دینی و فقهی زندگی کردن بوده‌اند، بر اساس همین فقه، همه‌ی امور زندگی خود را انجام و سامان می‌داده‌اند. و اگر در آن دوران، حکومتی فقهی و دینی هم تشکیل می‌شد، همین فقه از عهده‌ی اداره‌ی امور جامعه تا حد زیادی بر می‌آمد و به هیچ وجه با این حجم از گره‌های نظری و عملی کنونی مواجه نمی‌شد. اما در مقابل عده‌ای هم معتقدند که انقلاب اسلامی و تأسیس نظام جمهوری اسلامی، در شرایطی از تاریخ رخ داده که با تمدنی جدید که همه‌ی ساحت‌های تمدنی را دستخوش تغییرات اساسی کرده، مواجه است و از طرف دیگر؛ ایران که مهد این انقلاب بوده، ظرف حدود یکصد سال از مشروطه تا استقرار جمهوری اسلامی، در معرض ورود و بلکه هجوم سازمان یافته مدرنیته در همه ابعاد آن بوده است و از این رو کنون که بنای تأسیس نظامی اسلامی، مبتنی بر دین و فقه را دارد، با یک بستر تمدنی منحط مواجه است که کاملاً غیر دینی بوده و مبتنی بر انگاره‌ها و مبانی اومانیستی مدرنیته طرح ریزی و تئوریزه شده است. از سوی دیگر ضرورتاً می‌فهمد که از بین بردن این بستر تمدنی و بازگشت به تمدن ماقبل مدرن، مقدور و میسر نبوده و منجر به اختلال در نظام معیشتی و اجتماعی و بروز عسر و حرج خواهد شد؛ که فقه آن را بر نمی‌تابد و فتوا به پذیرش ثانوی و اضطراری آن می‌دهد و اصلاحات تمدنی و ساختاری و "نظام سازی" را در حد مقدرات حکومت فقهی و دینی لازم و لاجرم می‌بیند و در بسیاری از عرصه‌ها به ساختارهای موجود تن می‌دهد؛ کما این که جمهوری اسلامی از بدو تأسیس تا به امروز همین مشی اصولی و درست را مبتنی بر فقه حکومتی و فقه المصلحه دنبال کرده است.

بدین جهت در مسیر پاسخگویی به این نیاز اساسی (لزوم ابتناء همه نظامات اجتماعی بر شریعت در راستای حاکمیت و مدیریت دینی جامعه)، نظریه ای متفاوت تحت عنوان "فقه نظام" مطرح و ایده پردازی شده است. اما فقه‌نظام چیست؟ مختصراً اینک: «فقه‌نظام» یعنی مطالعات و

پژوهش‌های دانش فقه نسبت به موضوع نظام مند؛ یعنی نظام سازی در فقه که باید از متن دین برآید و با نگاه بر تحولات عینی جهان و نیاز جامعه‌ی دینی تکمیل شود، یعنی فقه متکفل ایجاد سیستم حکومت و حاکمیت با همه عناصر خودش و همه کنش‌ها و واکنش‌هایی که در درون آن اتفاق می‌افتد، است. فقه نظام متکفل ساخت نظام اجتماعی و نظام سیاسی است رویکردی که طلیعه و بستر نیازمندی به آن از ساحت پیروزی انقلاب اسلامی و تکمیل، استمرار و پویایی آن، با ایجاد پژوهشگاه‌ها و کرسی‌های نظریه پردازی حول آن، در مسیر تطور و جریان است.

دریک تقسیم درباره مفهوم و ماهیت شناسی می‌توان گفت: "فقه نظام" در «یک اصطلاح»؛ اشاره به رویکردی خاص دراستنباط احکام و تحلیل متون و نصوص شریعت دارد؛ که گاهی اوقات نیز به همراه یک مضاف الیه آمده و می‌گویند: فقه نظام اجتماعی؛ که این اصطلاح نشان دهنده‌ی رویکرد فقه نظام است. و اما در «اصطلاح دوم»؛ فقه نظام به یک محور از محورهای حیات اجتماعی اضافه می‌شود؛ مثلاً گفته می‌شود: فقه نظام اقتصادی یا فقه نظام سیاسی و یا فقه نظام فرهنگی... در این نوع اطلاق، مفهوم فقه نظام هرچند اشاره ای به رویکرد نیز دارد، اما در ضمن، مشیر به موضوع خاص می‌باشد، یعنی با رویکرد کلی فقه نظام، یک مسئله‌ی اجتماعی و یک بُعد از ابعاد نظام اجتماعی را مورد بررسی قرار می‌دهد.

و در «اصطلاح سوم»؛ مراد از فقه نظام یعنی فقه نظام ساز حکومتی، که در واقع نتیجه‌ی نگاه درست و واقعی به جایگاه و اهداف فقه و اجتهاد و فقاہت است؛ یعنی آن تشریحی که از جانب خداوند متعال برای تنظیم حیات انسان و رساندن او به پیشرفت مادی و سعادت اخروی تشریح شده، و شامل تمام نظام‌های اجتماعی هست که دین خداوند حکیم در نهایت غرضش چیزی جز این مقاصد عالیہ نیست. و اگر کسی از این رویکرد تنزل کند، و صرفاً در پی فهم تکلیف مکلف خرد و فردی باشد؛ دقیقاً به معنای فهم غلط از اسلام و مقهور ساختن جایگاه و غایت شریعت در تنظیم نظامات اجتماعی خواهد بود. و این انحراف در فهم یعنی نشناختن سیره‌ی رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) و سیره‌ی امیرالمومنین (علیه السلام) و نشناختن سبک و اغراض متعالی ائمه‌ی اطهار (سلام الله علیهم اجمعین). بنابراین مبتنی بر این اندیشه؛ ما کاری به باور و مشی حداکثر و حداقلی مردم نداریم. این رویکرد قائل است که دین اصلی و تحریف نشده، آنچنانی که در قرآن کریم بیان و در سنت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) اجرا شده، تمام ابعاد نظام اجتماعی و از جمله حکومت و ولایت را در بر می‌گیرد. متأسفانه تاکنون تلاش اندکی

برای معرفی و نظریه پردازی در مقوله فقه نظام انجام پذیرفته است. و البته این قصور شاید بدلیل این باشد که اسلام عزیز در سال‌های متوالی گذشته در تاریخ؛ از صحنه‌ی اجتماع دور بوده و همیشه طواغیت از حقایق اسلام سوء استفاده کرده و مهم ترین ارکان اسلام که به تعبیر قرآن؛ حکومتی کاملاً مبتنی بر دین است را به فراموشی می سپردند و یک نگاه تشریفاتی و معد منافع استبدادی و سلطه جویانه به اسلام و دین را تبلیغ می کردند. اما بعد از انقلاب اسلامی ایران، طبیعتاً این نگاه ناقص عوض شده و ما به سمت شناخت حقیقی از ماهیت و مقاصد شریعت حرکت کردیم.

از این رو تلاش شده تا این رساله - جهت تبیین دقیق مفاهیم و تعاریف و رویکردها و چالشهای حول فقه نظام- در پنج فصل تنظیم گردد؛ که در فصل اول کلیات تحقیق اعم از بیان مساله، اهداف، ضرورت و برخی دیگر از مطالب مرتبط گنجانده شده و در فصل دوم ماهیت و چیستی نظام مورد مذاقه قرار گرفته و مبادی تصویری و تصدیقی و تعاریف مساله و تفاوتها و اصول فقه نظام تبیین شده است؛ در فصل سوم نیز مساله و محور اصلی رساله یعنی روش شهید صدر(ره) بحث و انتاج شده است؛ در فصل چهارم به رویکردهای رقیب و اشکالات وارده بر رویکرد فقه نظام اشاره شده و در نهایت در فصل پنجم به نتیجه گیری رساله پرداخته ایم.

فصل اول:

کلیات تحقیق

۱-۱. بیان مساله

بدیهی است که در عصر حاضر اداره و مدیریت اجتماعی بیش از هر چیز از طریق «ساختارها و نظامات اجتماعی» صورت می‌پذیرد که می‌توان آنها را موضوعاتی نو پدید تلقی کرد که باید از دین استنباط گردد، چرا که در غیر این صورت، جامعه با کاربست الگوها و نظام‌های اجتماعی برگرفته از تمدن غرب، عملاً در مسیر تحقق مبانی و اهداف تجدد و مدرنیته قدم بر می‌دارد، که در این میان، دین و فرهنگ و مذهب یا منزوی شده و به مناسک شخصی در کنج منزل و درون مسجد محدود می‌شود، و یا استحاله خواهد شد و همگام با ارزشهای مدرنیته تغییر و تبدیل می‌یابد. حکومت دینی می‌بایست ارزش‌ها و آرمان‌های متعالی خود را به همه ابعاد و اضلاع جامعه سرایت داده و نظام‌ها و نرم‌افزارهای اداره جامعه را بر پایه اصول و ارزش‌های دینی طراحی و اجرا نماید. (میرباقری، ۱۳۹۵ ه. ش، فقه حکومتی از منظر شهید صدر "ره"، ص ۴).

گستره فقه به عنوان احکام مستنبط از ادله شرعی، همه ساحتهای فردی و اجتماعی انسان را در بر می‌گیرد. نظام اجتماعی موجود در جامعه، رفتارهای کنشگران اجتماعی را در راستای اهداف مشخص تنظیم می‌کند، لذاست که رفتارهای اجتماعی در جامعه اسلامی جز با تحقق نظام اجتماعی بر پایه فقه و احکام شرعی تنظیم نخواهد شد. نیاز جامعه اسلامی به نظام‌مندی از یک سو و تضاد الگوهای اجتماعی غربی با مبانی اسلامی از سویی دیگر، اهمیت چنین رویکردی در حوزه فقه و احکام شرعی را روشن می‌سازد. فقه نظام مجموعه دانشهایی است که برای تحقق نظامات اجتماعی اسلامی و حاکمیت اسلام در جوامع بشری به بحث و نظر می‌نشیند. و درصدد هندسه‌سازی بر مبنای آموزه‌ها و بایسته‌ها و معارف اسلامی است. اگر بخواهیم یک نگاه کلان به رویکردها داشته باشیم به سه رویکرد عام می‌رسیم که البته هر کدام از این‌ها به نوبه خود به خرده رویکردهایی تقسیم می‌شوند:

۱: **رویکرد فقه سکولار:** رویکردی است که در آن رابطه میان فقه و نظامات اجتماعی انکار می‌شود. البته این رویکردها بیشتر از بیرون حوزه علمیه تئوریزه می‌شود. هر چند که متاسفانه گوشه و کنار عده‌ای از معممین لیبرال هم این حرفها را تکرار می‌کنند. البته فقه سکولار تقریرهای متفاوتی دارد:

الف: رویکرد آخرت گرا: در رویکرد آخرت گرا غایت و هدف فقه و ارسال رسل صرفاً آخرت معرفی می شود و فقه مأموریتی برای ایجاد یا حفظ نظامات اجتماعی ندارد. بنابراین نمازی می خوانیم و روزه ای می گیریم و نظامات سیاسی و اجتماعی خودمان را از غرب یا شرق می گیریم.

ب: رویکرد عرف گرا: رویکردی که تاثیرات اجتماعی فقه را انکار نمی کند؛ اما این تاثیرات را عرفی و جامعه شناختی می بیند. به بیان دیگر در این رویکرد مبنای نهایی نظم اجتماعی همان قرارداد است؛ منتهی عناصر اجتماعی فقه می توانند به عنوان یک امر عرفی دخالت کنند؛ که البته این دخالت مشروط به حفظ قواعد لیبرال دموکراسی خواهد بود.

ج: رویکرد فقه انتحالی: در این رویکرد نظامات اجتماعی و سیاسی غرب توصیه می شوند. یعنی می گویند که اصول و قواعد حقوق بشر غربی به عنوان اصل حاکم بر فقه اسلامی معرفی می شود. در واقع در این رویکرد چیزی به عنوان اسلام تاریخی معرفی شده که نشان دهنده سیره عقلاء در هر زمان و دوره تاریخی است. اما در حال حاضر سیره عقلاء، حقوق بشر غربی را پذیرفته اند؛ بنابراین هر حکم شرعی در تعارض با حقوق بشر ساقط است.

د: رویکرد فقه اتباعی: در فقه اتباعی به نظامات اجتماعی به عنوان یک موضوع اعتباری و سیال نگریسته می شود. این موضوع اعتباری در جهان اجتماعی و خارج فقه ساخته می شود و پس از آن بر فقه عرضه می شود؛ اما در هر دوره، فقهاء با توجه به تغییراتی که در موضوع رخ داده است احکام شرعی آن را استنباط می کنند. نظامات اجتماعی واقعیت هایی است از دوره های حیات بشری و هر دوره ای ساختار متناسب با خود را می طلبد. بنابراین احکام فقهی ناظر به این موضوعات، متفاوت می شود. در حقیقت فقه در ذات خود نظام خاصی ندارد و بیان کننده احکام نظامات مختلف است. بنابراین فقه اسلامی، هم با نظام سلطنتی جمع می شود و هم با نظام دموکراتیک؛ در واقع نظامات اجتماعی موضوع هستند و نه حکم و به همین جهت ما در هر دوره؛ فقهی متناسب با آن دوره را داریم.

ه: رویکرد فقه احتیاطی: رویکردی که ادعا می گردد که اگر چه اسلام و فقه در ذات و واقع تشریعی خود نظامات مختلف اجتماعی دارد اما امکان دسترسی به این نظامات وجود ندارد. استدلالشان این است که فقه فعلی مبتنی بر احکام ظاهریه است، احکامی که در موضوع آنها شک اخذ شده است. در این رویکرد فقاقت از هر سو بواسطه شک محاصره شده است.